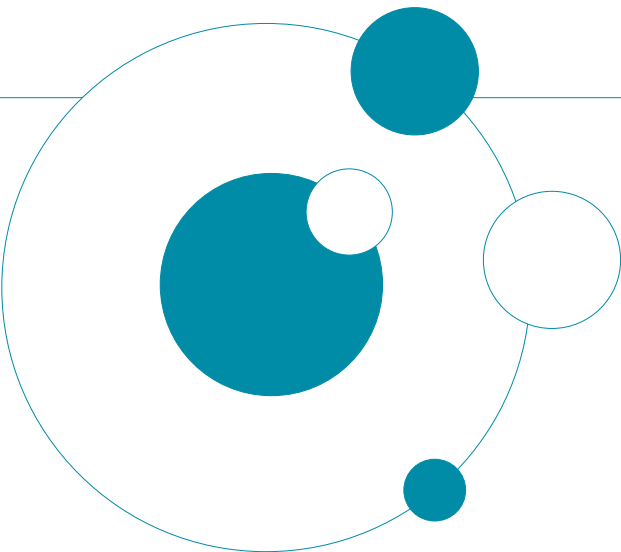

Analyse atypische stedelijkheid in Haarlemmermeer

➤ 1. Inleiding	3	🟡 Uitklapvel B: De geschiedenis van Haarlemmermeer	21
① 1.1 De Staat als bestuurlijk / strategisch instrument	4		
🟡 1.2 Voorbij stad <-> platteland	4	🔍 2.5 Een scala aan vormen van stedelijkheid	26
🌐 1.3 Vraagstelling en methode	5		
🟢 2. 'Stedelijkheid als multi-dimensionaal verschijnsel	8	🟡 3. Signalen	28
		📋 Begrippenlijst	30
🔴 Uitklapvel A: De geschiedenis van de stad	11	🔴 Uitklapvel C: Verstedelijking	31
🔍 2.1 Historisch perspectief	12		
🟢 2.2 Kenmerken	13	/// Stedenlijst	32
📋 2.3 Atypische stedelijkheid	15	📖 Literatuurlijst	34
🔄 2.4 Interdisciplinair perspectief	19	✚ Colofon	36

Analyse atypische stedelijkheid in Haarlemmermeer

Een andere kijk op Haarlemmermeer

Bij een blik van *buiten* de Ringvaart toont Haarlemmermeer zich minder divers dan wanneer je als inwoner, werkende of als bestuurder van *binnenuit* kijkt. Centraal gelegen 'stedelijke' gebieden naast randkernen, gebieden die met uiteenlopende snelheid groeien, bewoners die zich onderscheiden door verschil in leefstijl: dit alles ingebed in een opmerkelijk leeg buitengebied met een internationale luchthaven en een drukke, want randstedelijke, infrastructuur. Het maakt ons uniek, maar ook lastig om vanuit één invalshoek te typeren. In welke zin is Haarlemmermeer nu een stad of een New Town? Zelfs als dat laatste waar zou zijn, geldt dit voor ons op een heel andere manier dan voor Almere of Zoetermeer. Men noemt Hoofddorp en Nieuw-Vennep vaak stedelijke gebieden, maar zij onderscheiden zich duidelijk van traditionele steden zoals Haarlem, Leiden en Amsterdam.

Wijds uitzicht met stedelijkheid aan horizon

Vorbij het dualisme stad <-> platteland

1.1 De 'Staat van Haarlemmermeer' als bestuurlijk en strategisch instrument

Het aangaan van strategisch-bestuurlijke netwerken met omliggende steden, gemeenten en andere overheden; het deelnemen aan het landelijke GSB-beleid, het ontwikkelen van nieuwe woongebieden die niet slechts fysiek doch ook sociaal aantrekkelijk zijn en blijven, en het promoten en op de kaart zetten van Haarlemmermeer: al deze zaken verlangen van ons een helder beeld van zowel de diversiteit als de eenheid die ons kenmerken. Voor een reeks van strategische projecten, zoals 'Structuurvisie 2030', 'Positionering Haarlemmermeer' en 'Citymarketing' zijn inzicht in de identiteit van onze gemeente en overzicht van onze kleurrijkdom bittere noodzaak. De diversiteit stelt ons voor specifieke uitdagingen, want landelijkheid en urbaniteit zijn bij ons al lang geen tegenpolen meer, maar sterk met elkaar verweven geraakt. Onze stedelijke gebieden blijken minder urbaan dan traditionele stadsheid en onze kernen minder landelijk dan traditionele dorpsheid.

Het gaat hierbij niet alleen om de vraag hoe anderen naar ons kijken, maar vooral om de mate waarin wij zelf in staat zijn om anderen een helder beeld te geven van onze heterogene eenheid. Een meer gedifferentieerd en genuanceerd zelfbeeld geeft meer armslag bij het onderhandelen met partners of derden. Een verscherpt zelfbeeld geeft ons bovendien niet alleen meer behendigheid in onze externe betrekkingen, maar draagt ook bij tot een subtieler intern gemeentelijk beleid. De vraag in welke mate wij stedelijk zijn is dan geen louter academische kwestie meer, maar wordt een bestuurlijke en strategische opgave.

1.2 Haarlemmermeerse atypische stedelijkheid: voorbij het dualisme stad/platteland

Om tot een genuanceerd en gedifferentieerd beeld te komen, kiezen wij in deze publicatie voor een multifocus benadering. De eigen aard van onze stedelijkheid vooral ruimtelijk typeren (stedenbouwkundig dan wel geografisch) is eenzijdig en blijft blind voor andere kanten van de werkelijkheid. Het kaliber van urbaniteit wordt immers ook, en wellicht nog in sterkere mate, bepaald door de sociale compositie binnen een gebied. Het gedrag van mensen, hun verwachtingspatroon, hun gebruik van ruimte, groen en voorzieningen en hun omgangsvormen maken van vierkante meters en lege ruimten betekenisvolle plekken en kleuren zo de aard van de omgeving in.

Deze wijziging van het perspectief (vanuit binnen én buiten en ook ruimtelijk én sociaal) brengt ons tot een aantal nieuwe vragen en benaderingen. Het traditionele dualisme stad <-> platteland blijkt niet toereikend om te duiden wat Haarlemmermeer voor gemeente is. Uitgaan van een geleidelijke (genetische) verandering van platteland naar stad brengt ons evenmin dicht bij een adequate typering van onze gemeente. In Haarlemmermeer hebben we immers verschillende stappen van deze ontwikkeling overgeslagen en ons schoksgewijs ontwikkeld. Sterker nog, er zijn nieuwe hybride vormen van 'dorpse stedelijkheid' dan wel 'stedelijke dorpsheid' ontstaan. De gemeente Haarlemmermeer is geen stad; ze kenmerkt zich echter wel door verschillende mengvormen van verstedelijking en ontдорping. De veelkleurigheid van haar 'stedelijkheid' roept associaties op met een palet: bont, veelkleurig en gemêleerd.

1.3 Vraagstelling en methode

Vraagstelling

De leidende vraagstelling van deze publicatie valt uiteen in de volgende twee onderdelen:

- Hoe de mengvormen van 'stedelijkheid' in Haarlemmermeer te typeren? en;
- Hoe 'stedelijk' zijn de verschillende leefstijlen van haar inwoners?

Om vragen als "wat voor type stedelijkheid kenmerkt Haarlemmermeer?" en "wat is haar identiteit?" te kunnen beantwoorden, dient de fysieke ontwikkeling en planning van de gemeente in samenhang te worden gezien met het gebruik en de beleving van inwoners. Immers, niet slechts het ontwerp voor nieuwe woongebieden en daarbij behorende infrastructuur veranderen de gemeente; ook de leefstijl van binnenkomende inwoners – vaak stedelingen – transformeren het karakter van Haarlemmermeer, haar inwoners en hun leefstijlen en gedragspatronen.

Methode

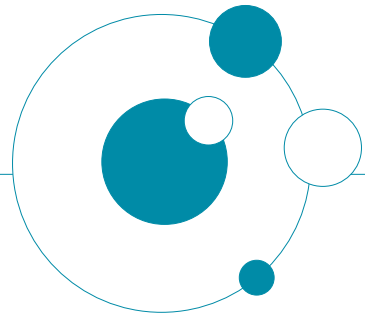
Dergelijke nieuwe mengvormen van 'stedelijkheid' kennen een eigen mate van complexiteit en vragen om nieuwe creatieve benaderingen. Vanuit één perspectief of één enkele discipline kijken, voldeed al niet in de benadering van meer traditionele vormen van dorp en stad. Bij deze nieuwe, complexe mengvormen wordt

niet alleen een interdisciplinaire, maar ook een multidimensionele benadering nog dringender. Stadsheid/stedelijkheid wordt in deze publicatie daarom vanuit verschillende disciplines gezien (economisch, sociaal, bestuurlijk, cultureel, ruimtelijk, en demografisch) en bovendien onderzocht als multidimensioneel verschijnsel. Hiertoe construeren wij een model die voor meer dimensies van stadsheid oog heeft dan het eendimensionele stad <-> platteland-paradigma.

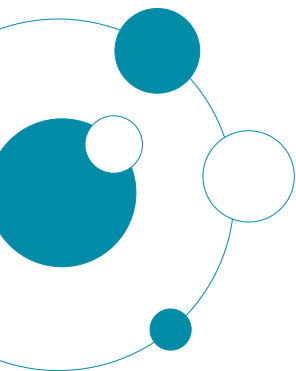
Het stad<->platteland-paradigma achter ons laten impliceert verwerping van bestaande afgebakende definities van stad en ook van platteland. De nieuwe vormen van stadsheid vragen om creatieve typeringen en nieuwe namen; ze hebben immers nieuwe kenmerken gekregen. We kiezen daarom niet voor bestaande definities van urbaniteit, zoals de urbane disciplines ons toeleveren. En ook niet voor één omschrijving passend bij een enkele historische fase. Om met een onbevangen blik naar dit nieuwe fenomeen van hybride stedelijkheid te kunnen kijken, ontwerpen wij een kenmerkencomplex. (Zie figuur 1: de stad als interdisciplinair kenmerkencomplex op pagina 13).

Schaalniveaus

Elk element van het kenmerkencomplex kent zijn eigen schaalniveau. Zo blijkt bijvoorbeeld de sociale samenhang in onze gemeente zich niet voor alle inwo-

**Heterogene
eenheid in
Haarlemmermeer**

ners op het schaalniveau van de wijk af te spelen. De sociaalruimtelijke oriëntatie van onze inwoners speelt zich evenmin op één schaalniveau af: men brengt de kinderen naar school in de wijk, werkt op Schiphol, winkelt in Haarlem en gaat uit in Amsterdam. Economie beweegt zich op zowel internationaal, als lokaal niveau en die er tussen in. Afhankelijk van het thema wordt het schaalniveau(s) bepaald.

Bronnen

Voor dit onderzoek zijn de volgende bronnen gebruikt:

- Literatuurstudie (zie de literatuurlijst op pagina 34)
- Gegevens uit enquêtes door team Onderzoek uitgezet, aangevuld met gegevens uit andere bronnen, zoals CBS en andere gemeentelijke onderzoeksafdelingen, en landelijke benchmarks en monitors.

Theorieën uit vakliteratuur van relevante disciplines over stad en stedelijkheid zijn als interpretatiekader gebruikt om de specifieke kenmerken – voortgekomen uit het empirisch onderzoek – te duiden. De onderzoeksverantwoording biedt meer informatie over opzet en uitwerking van het onderzoek. (Zie de onderzoeksverantwoording in de publicatie *de Staat van Haarlemmermeer 1: Trendrapport 2008*, pagina 88).

Uitklapvellen

Op verschillende plaatsen in de publicatie zijn grotere, uitvouwbare pagina's opgenomen. Deze pagina's bieden extra toelichtingen en illustreren de verschillende thema's van de publicatie met beeldmateriaal.

Deze 'uitklapvellen' bieden een uitgebreider beeld van de volgende onderwerpen:

- A. Meerdere historische lagen in bestaande begrippen om stad en stedelijkheid te benoemen.
- B. Groei, ontwikkeling en vormen van verstedelijking in Haarlemmermeer.
- C. Foto-impressie van het atypische karakter van Haarlemmermeerse stedelijkheid.

Geniedijk met zichtlijn naar
kantorenlocatie Beukenhorst

'Stedelijkheid'
als multi-
dimensionaal
verschijnsel

2

Analyse
atypische
stedelijkheid in
Haarlemmermeer

'Stedelijkheid' als multi- dimensionaal verschijnsel

8

Ringvaart bij Lissbroek, historisch element van Haarlemmermeer

Passanten op Schiphol

De gemeente Haarlemmermeer kenmerkt zich door atypische vormen van stedelijkheid. Haar hybride karakter ligt gedeeltelijk besloten in de ontstaansgeschiedenis van meer en polder¹. Infrastructuur en verdeling van de bevolking over de gemeente zijn gereleerd aan haar historisch ontstaan als droogmakerij. De bevolking woonde geconcentreerd langs de randen aan de Ringvaart. Kruisdorp, het latere Hoofddorp was en bleef lange tijd een dorp. De Ringvaart fungeert nog steeds als natuurlijke geografische grens en markeert haar bestuurlijke eenheid.

Tot in het begin van de jaren tachtig was Haarlemmermeer een grote **plattelandsgemeente**. Het motto dat het ontstaan inluidde: 'Graan voor (in plaats van) Visch' bleef lang op haar van toepassing. De bevolking groeide tot dan toe beperkt. De gemeente kreeg lange tijd geen groeikernstatus (ook niet ten tijde van de 2e nota Ruimtelijke Ordening, 1966). Het rijksbeleid trachtte onder het motto 'gebundelde deconcentratie' verdere bebouwing van het platteland rond de steden juist te voorkomen. Het feitelijke gedrag van mensen eind jaren zestig liet toch een andere werkelijkheid zien. Een eengezinswoning met tuin, ook in de Randstad, bleek de droom van velen. Het uitdijende autobezit, in de decennia daarna, maakte comfortabel wonen op flinke afstand van het werk, haalbaar. Hierdoor kreeg Hoofddorp, ondanks het restrictieve rijksbeleid, toch al aanwas.

In de 3e nota Ruimtelijke Ordening (1973-1983) maakte het rijksbeleid een wending. Haarlemmermeer kreeg een expliciete groeiopdracht. Hoofddorp en later ook Nieuw-Vennep werden uitgebreid met een aantal groot-schalige wijken (zie ook uitklapvel B: geschiedenis van Haarlemmermeer). Het zwaartepunt in de verdeling van de bevolking verschoof vanaf dat moment verder van de randen naar het midden van de polder. De bevolking verdubbelde in dertig jaar (van 70.000 in 1975 tot 141.000 heden). Gevolg: meer dan de helft van de bevolking woont nu in de '**stedelijke**' gebieden Hoofddorp en Nieuw-Vennep.

In deze jaren groeit Schiphol van nationale luchthaven naar een groot internationaal airport. De groei van de luchthaven bepaalt steeds meer zowel de ruimtelijke als sociale ontwikkeling van de gemeente. Bepaalde plekken moeten vanwege aanvliegroutes open blijven en aan de hoogte van bebouwing is paal en perk gesteld. Deze beperkingen kregen grote gevolgen voor wonen en werken en leidden tot een sterkere functiescheiding en accentuering van de westelijke groei-richting van Hoofddorp en Nieuw-Vennep. Met de explosieve groei van de luchthaven wordt op grotere schaal een omgekeerde vorm van kosmopolitische stedelijkheid geïntroduceerd met een ander dag- en nachtritme. Er is een nieuwe stadsvorm ontstaan: overdag overbevolkt met vooral passanten, 's nachts bijna leeg en 's avonds en in het weekend een aantrekkelijk winkelareaal voor Haarlemmermeerse ingezetenen.

¹ Zie uitklapvel A en B voor uitgebreide informatie over de geschiedenis van het begrip stad en de ontwikkeling van Haarlemmermeer

10

Zicht op Hoofdvart: oude poldermorfologie en moderne architectuur

Traditionele wooncultuur in Abbenes.

Ruimtelijke groei en navenante demografische explosie kregen na 1980 aanzienlijke sociale consequenties. De nieuwe bewoners – vaak afkomstig uit grote omliggende steden – importeerden stedelijke leefstijlen en gaven de gemeente allengs een ander sociaal gezicht. Deze eerst geleidelijke en later abrupte ‘verstedelijking’ van vooral Hoofddorp en Nieuw-Vennep ging gepaard met continuïteit in leefstijl aan de randen. Daar woonden nog steeds tamelijk traditionele bewoners met een relatief lange woongeschiedenis en diepe wortels in de polderhistorie. Zo ontstonden contrasten in leefstijl en verschillen in mate en aard van stedelijkheid. Maar er gebeurde meer: de verschillende vormen van traditionele dorps- en modernere stedelijkheid kregen onverwachte en ongewone invloed op elkaar. De ruimtelijke woonuitbreidingen zouden de leefstijlen en gedrag patronen van alle Haarlemmermeerse bewoners voorgoed veranderen.

De nieuwe bewoners bleken ook nog eens geen doorsnee stedelingen. Het waren voornamelijk jonge gezinnen, vaak met twee inkomens, die de grote stad de rug hadden toegekeerd op zoek naar ruimte, rust en groen, zonder evenwel de relatieve nabijheid van de grote stad, haar werkgelegenheid en vertier op te willen geven.

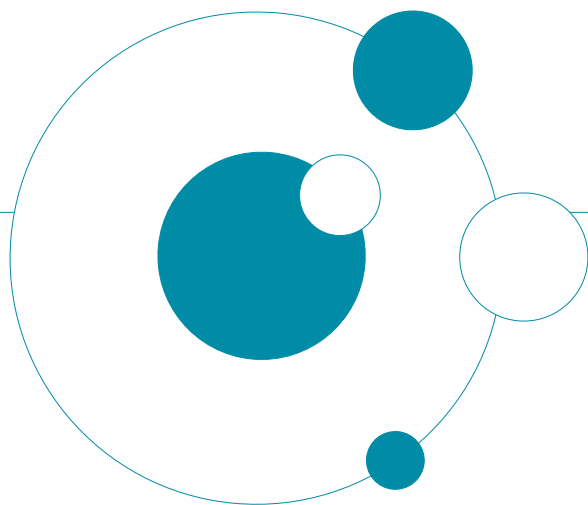
De uiteenlopende snelheden in ontwikkeling en leefstijl stoten op elkaar en worden vooral helder zichtbaar in gebieden waar nieuwe woonwijken grenzen aan traditionele kernen zoals in Lisserbroek en Vijfhuizen. Lisserbroek toont aan bezoekers – afhankelijk van waar zij de kern binnenrijden – een Janushoofd: vanuit

de Ringvaart ziet men een dorp aan het water; vanuit de polder stuit men op een moderne Vinex-wijk. Maar ook kernen met een relatief snelle ‘stadse’ instroom, zo als Rijsenhout, vertonen deze dubbelheid. De groei van Haarlemmermeer manifesteert een merkwaardige tweeledigheid: in de randkernen verandert de dorpsheid van karakter en de meer stedelijke gebieden (Hoofddorp en Nieuw-Vennep) raken hun historische dorpsheid niet helemaal kwijt.

Vanwege de sterke ruimtelijke groei en toename van de bevolking wordt Hoofddorp, en in zijn kielzog soms de hele gemeente, vaak getypeerd als ‘New Town’. Onder de moderne buitenkant schuilt echter nog steeds de oude poldermorfologie². Deze vind je terug in de infrastructuur langs Hoofd- en Ringvaart, inclusief Cruquiusgemaal. Maar ook in het contrast tussen de traditionele wooncultuur van de randdorpen en de mengvormen van traditionele en moderne leefstijlen in de meer stedelijke gebieden. Dit alles geeft Hoofd-

2. Elementen van onze poldermorfologie:

1. een ingedijkte ringvaart als centrale watering
2. lokalisering van de drie stoomgemalen binnen de Ringvaart
3. een rechtlijnig grit van vaarten en dwarsloten, over het gebied gelegd, met slechts een minimum aan wegen; de gronduitgifte gebeurde in veelal grote percelen
4. door tijdelijke onzekerheid over de toedeling van de polder aan zowel Noord- als Zuid-Holland, de aanleg van twee centrumdorpen ipv één (Kruis- en Venniperdorp)
5. de vruchtbare kleigrond van het drooggemalen meer bestemde het nieuwe land tot akkerbouwgebied; wateroppervlak veranderde in agrarisch landschap
6. vestiging van een reeks minidorpen aan de drogere, minder ongezonde binnenranden van een lang drassig blijvend binnengebied
7. de Geniedijk als verdediging van de vesting Amsterdam

dorp, Nieuw-Vennep en de gemeente als geheel een eigen, uniek karakter. Haarlemmermeer is de staat van plattelandsgemeente al drie decennia ontgroeid, maar zelfs met 141.000 inwoners is het etiket 'New Town' niet toereikend ter typering van haar veelzijdige, hybride karakter.

Hoe deze specifieke mengvormen dan wel te typeren? Met welke kenmerken het meerledige karakter van de gemeente te benoemen? Zoeken naar een definitie van stad en dorp helpt ons niet verder. De stad heeft – net als dorp en dorpsheid – immers in de loop van de geschiedenis evenveel vormen gekend als definities (zie uitklapvel B). Bovengenoemde mengvormen van 'plattelandseheid' en 'stadsheid' geven ons al een aanwijzing dat het traditionele dualisme stad/platteland niet voldoet. De gemeente heeft zich immers niet geleidelijk van platteland naar stad ontwikkeld, maar schoksgewijs. Evenmin kunnen we bij de typering van onze gemeente volstaan met een mono-disciplinair perspectief. Louter ruimtelijk de groei van de gemeente bezien, levert weinig helderheid over de veranderingen in woonbehoefte en leefstijl. Een eenzijdig sociaal perspectief als criterium voor ruimtelijke maatregelen voldoet evenmin. Een exclusief economisch vertrekpunt schiet tekort als we bij het ontwerpen van aantrekkelijke woongebieden ook rekening willen houden met de wensen en behoeften van onze inwoners.

Om Haarlemmermeer adequaat te typeren, met oog voor haar eigenheid en specifieke historische en sociale ontwikkeling, kiezen wij voor een multi-focus benadering. Voor we overgaan op de typering van de gemeente zoeken we eerst een entree via oudere en

recentere definities van stad en stedelijkheid. Ook geven we een beknopt overzicht van de zienswijzen binnen een aantal relevante disciplines die zich met de aard van stedelijkheid bezig houden.

2.1 Stedelijkheid in historisch perspectief

Er bestaat niet één wezensdefinitie van het begrip 'stad'. En evenmin een strak parcours naar verstedelijking. Wat wij in de huidige tijd onder een 'stad' verstaan, is het resultaat van complexe maatschappelijke ontwikkelingen en draagt kenmerken mee afkomstig uit verschillende periodes. Een tocht met zevenmijslaarzen door de verschillende historische definities en fasen van stad en stedelijkheid levert een kleurrijk en meerlagig beeld op.³ In de vele benamingen voor het brede fenomeen stad – ontstaan in de laatste en meest actuele (post)moderne fase van de stadsontwikkeling – klinkt de onmogelijkheid door om dit complexe historische verschijnsel als eenheid te zien en te duiden. Gangbare definities van deze laatste (post)moderne fase van stedelijkheid zijn bijvoorbeeld Edge City, New Town, Exurbia.⁴ Verschillende historische fasen en tijdsnelheden komen in de uiteenlopende benamingen tot uitdrukking. Bovendien vormen sommige van deze nieuwe stadsduidingen een aanwijzing voor de mate waarin omslagen in de conceptualisering van stadsheid gepaard gaan aan een herdenking van wat dan nog platteland mag heten. (Megapolis, Bakker 2007). De wederzijdse doordringing van beide

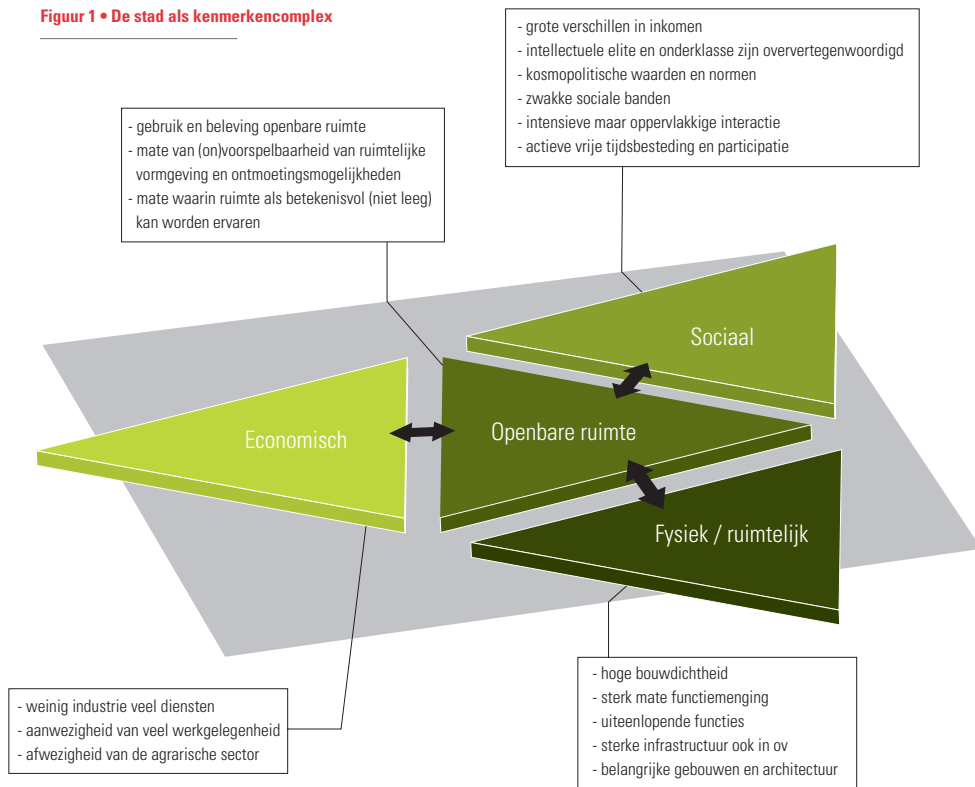
3. zie uitklapvel A: Geschiedenis van de stad

4. Zie voor meer benamingen voor nieuwe steden de bijlage op pagina 32

**Loslopend vee midden in Hoofddorp
(Geniedijk, Graan voor Visch)**

Figuur 1 • De stad als kenmerkencomplex

polen van de dichotomie (stad <-> platteland) hebben beide onomkeerbaar veranderd.

Onderhuids en halfverborgen functioneren deze begrippen ondanks al hun variatie, nog steeds als dragers van ondoordachte vormen van oudere en nieuwere stedelijkheid; ook de inmiddels door de werkelijkheid achterhaalde dichotomie van 'stad <-> platteland' klinkt er nog luid in door. Vooral dit laatste maakt deze concepten minder geschikt om Haarlemmermeer in haar atypische mengvormen van stedelijke dorpsheid, of dorpsse stedelijkheid te vangen.

2.2 Kenmerken van stedelijkheid vanuit verschillende disciplines

De benaderingen van de verschillende disciplines van het begrip 'stad' bieden een andere mogelijkheid om tot een adequate typering van hybride stedelijkheid te komen. Elke discipline hanteert haar eigen perspectief op de stad. De ruimtelijke disciplines (geografie/plano-logie of stedenbouw) benaderen de stad primair als een plaats waar een grote hoeveelheid uiteenlopende functies samenkomen met daarbinnen of aan de rand knooppunten van verkeersstromen. Zo benaderd is een stad een plek waar veel mensen wonen op een

beperkt grondgebied. De sociale wetenschappen, waaronder vooral sociologie, zijn meer geneigd om in te zoomen op gedragspatronen en leefstijlen van stedelingen en die te onderscheiden van die van dorpsbewoners (Gesellschaft vs. Gemeinschaft). Daarnaast kijkt zij naar de sociaaleconomische positie van stedelingen. In een moderne stad wonen vooral de elite en onderklassen; de minder hoogopgeleide middenklassen trekken de stad uit. Vanuit economisch oogpunt ziet de stad er heel anders uit. De stad is dan een centrum van productie, met ruime werkgelegenheid in vooral de dienstensector; een trekpleister voor mensen uit de regio en daarbuiten, die er hun grote bestedingen doen.

Elk van deze disciplines belicht maar één dimensie van het complexe en dynamische verschijnsel stad. Maar die is te veelomvattend geworden voor enkelvoudige optieken en vraagt om een multi-focus benadering. Om de blik te verruimen en meer lagen en facetten van de bijzondere stedelijkheid in Haarlemmermeer waarneembaar te maken, kiezen we voor een interdisciplinaire benadering. Slechts op deze wijze kunnen we de historische complexe ontwikkeling begrijpen, de meerdimensionale sociale positie ontwaren en de faseover-

springende economische ontwikkeling van onze gemeente duiden. Helder begrip en adequate duiding leveren nuttige instrumenten op om vanuit politiek, strategisch en beleidsmatig oogpunt keuzes te maken en te sturen op een evenwichtige ontwikkeling van de gemeente met begrip en behoud voor de ontwikkeling van uiteenlopende mengvormen van stedelijkheid in Haarlemmermeer.

Het model op pagina 13 laat stad/stedelijkheid zien als een complex met uiteenlopende kenmerken. In de punten van de driehoek zien we de kenmerken benaderd vanuit de mono-disciplines. Het atypische karakter van Haarlemmermeer kan aan de hand van dit complex worden getypeerd. Want zelfs vanuit een mono-disciplinaire benadering valt het atypische en hybride karakter van onze gemeente al op. Maar nog interessanter en bruikbaar is het perspectief dat ontstaat vanuit het raakvlak tussen de disciplines. In het midden van de driehoek worden interdisciplinaire kenmerken van 'stedelijkheid' zichtbaar. Mensen en hun gedragsspatronen en leefstijlen, stedenbouw en ruimtelijke vormgeving en economische dynamiek treffen elkaar in de wijze waarop de 'openbare ruimte' ge-

bruikt en beleefd wordt. De uiteenlopende manieren waarop de 'openbare ruimte' ervaren kan worden, zien wij als indicator van 'stedelijkheid' (ook van atypische vormen).

Openbare ruimte: een voorlopige omschrijving van een interdisciplinair verschijnsel

Het begrip openbare ruimte is geen eenvoudig af te bakenen begrip. Onder openbare ruimte verstaan we in deze publicatie de buitenruimte die bijna zonder restricties vrij toegankelijk is voor iedereen.⁵ De straat, het plein, het trapveldje, maar ook het plantsoen en het park in onze woonomgeving rekenen we tot de openbare of publieke ruimte. In het dagelijkse gebruik ervan is deze van ons allemaal. De openbare ruimte is een plek waar mensen elkaar kunnen ontmoeten, waar banden kunnen ontstaan, waar zich sociale groepen en of gemeenschappen vormen. Bewoners van dorp en stad vertonen zich in uiteenlopende rollen als zij hun huizen en privéterrein verlaten. Ze treffen elkaar in afnemende graden van bekendheid: als buur, als 'mensen van de overkant', als herkenbaar gezicht, of louter als anonieme passant. Straat en plein zijn ook plaatsen waar verschillende gewoonten en mores el-

⁵ Een nadere definiëring en uitwerking van dit begrip volgt in Kijk op de Wijk 3 (2009).

Infrastructuur waarbij de snelle verkeersafwikkeling centraal staat

Funciemenging in de kleine kernen: wonen en werken naast elkaar (Lisserbroek)

kaar tegenkomen, waar bewoners en passanten zich aan elkaar kunnen ergeren of elkaar gevoelens van ongemak of onveiligheid kunnen bezorgen. In deze zin is de openbare ruimte ook de eerste plaats waar sociale problemen manifest worden. De openbare ruimte is de plek waar stedelijkheid concreet aanwezig is en beleefd wordt.

2.3 Een eerste omschrijving van Haarlemmermeerse atypische stedelijkheid

Atypische ruimtelijke stedelijkheid

Ruimtelijk gezien wijken onze stedelijke gebieden in Haarlemmermeer af van het doorsnee beeld van een stad. De zuiver ruimtelijke kenmerken, funciemenging en diversiteit aan functies, zijn in onze gemeente niet

sterk vertegenwoordigd. De grootschalige woonwijken in Hoofddorp en Nieuw-Vennep (zie ook uitklapvel B: Geschiedenis van Haarlemmermeer) zijn duidelijk afgebakende en naar binnen gekeerde woongebieden zonder veel bedrijvigheid. De randen van de woonwijken worden vaak afgeschermd met wallen of geluidschermen om de overlast van het verkeer buiten de wijk te houden. De wegen, die tussen de wijken doorlopen zijn in eerste instantie ontworpen om een snelle verkeersafwikkeling te stimuleren. Veel van dergelijke wegen zijn gesitueerd alsof ze alleen doorsnijdingen / afbakening zijn van woongebieden, maar geen integraal onderdeel vormen van de leefruimte van de Haarlemmermeerse inwoner. De functie van wegen is teruggebracht tot verkeersader waar mensen zo snel mogelijk doorheen willen op weg naar een nieuwe ac-

leerd. Toch heeft de luchthaven en de beleving ervan sterke invloed op het stedelijkheidskarakter van de gemeente. Inwoners waarderen Schiphol als economische motor en zijn trots op deze internationale luchthaven in hun gemeente. Anderzijds ervaart men ook de minder gunstige gevolgen hiervan. Vooral in de noordelijke randkernen hebben inwoners last van de effecten van de luchthaven op de leefbaarheid; men ervaart hier geluidsoverlast. Zorg om verdere groei van de luchthaven met navenante nadelige effecten wordt gemeentebreed gedeeld. Niet-inwoners hebben echter een veel negatiever beeld van Schiphol dan ingezetenen; de eersten benadrukken vooral de nadelen van het wonen nabij een luchthaven (overlast). De meer positieve kanten van Schiphol, zoals de indruk van een mini-'global village', associëren zij eerder met het grootstedelijke karakter van Amsterdam dan met het zoveel jongere Hoofddorp.

tiviteit op een andere plaats. De zo vormgegeven openbare ruimte lokt mensen niet om elkaar tegen te komen met een kans tot ontmoeten, maar geeft eerder een gevoel van 'geen plaats' (Bakker, 2007).

Een andere ongebruikelijke vorm van stedelijkheid op ons grondgebied treffen we op Schiphol Mainport. In zekere zin kan je Schiphol zelfs de plaats met het meest uitgesproken stedelijk karakter van de gemeente Haarlemmermeer noemen (Boomkens, 1999). Je kan deze mainport omschrijven als een cruciaal transport- en knooppunt, dat tegelijkertijd als mini-'global village' de plek is waar zeer veel verschillende mensen met uiteenlopende culturele achtergrond elkaar treffen. Anders dan een gewoon verkeersknooppunt – bv. een trein- of busstation – is Schiphol niet ingebed in het stedelijk leven van Haarlemmermeer, maar ligt geïso-

Hoe anders is de ruimtelijke opzet van de kleinere kernen. Zij zijn vooral organisch gegroeid zonder groot-schalige uitbreidingen. Voor stedelijkheid lijkt hier geen plaats. Deze plaatsen kennen nog steeds een sterke dorpse bebouwing met veel laagbouw en kleinschaligheid. In kleinere kernen vinden meer verschillende activiteiten op één plek plaats en is er minder sprake van de functiescheiding dan in de nieuwere woongebieden. Zelfs vanuit een ruimtelijk perspectief kunnen we niet ontkennen dat de communicerende werking van stad en platteland ook het dorpse karakter van deze gebieden heeft veranderd. Vijfhuizen/Stellinghof en

Vershil in openbare ruimte tussen oudere (Linquenda) en nieuwere (Getsewoud) wijken

Comfortabel wonen in een eengezinswoning met tuin (Floriande)

Lisserbroek zijn traditionele dorpen, maar wel met ‘plukken’ stedelijkheid. De verstedelijking in onze gemeente overschrijdt de stedelijke centrumgebieden en verandert daarmee het dorpse en traditionele platelandse karakter van Haarlemmermeer. Pikant genoeg zijn het juist de traditionele kenmerken van deze kernen – rust, ruimte en groen – die inwoners als aantrekkelijk ervaren en stedelingen in een bepaalde levensfase naar onze gemeente trekken. De tevredenheid over het wonen in de oudere delen van de stedelijke gebieden, met een ruimere en meer groene opzet, heeft van doen met de beleving van deze gebieden als juist ‘dorpser’.

deren of paren die voorsorteren op het krijgen van kinderen, met twee inkomens. De culturele elite verkiest de oude steden; de lagere sociaaleconomische klassen hebben moeite om er weg te komen. Juist de meer welvarende huishoudens (middenklasse) kunnen zich permitteren te kiezen voor wat steeds meer een schaars goed wordt in de drukke en overvolle Randstad: een eengezinswoning met een tuin. Zij voelen zich – hun levensfase speelt hierbij een cruciale rol – aangetrokken door het ‘ruime wonen in het groen’. De belangrijkste reden die inwoners noemen om in Haarlemmermeer te komen wonen is al jaren achter-

Atypische sociale kenmerken

Wanneer we de sociale samenstelling van Haarlemmermeer vergelijken met die in een doorsnee stad dan blijkt deze ook vanuit dit sociale mono-perspectief afwijkend. De voor moderne steden kenmerkende sociale polen enerzijds de culturele elite en anderzijds de lagere sociaaleconomische klassen (vaak met een hoge vertegenwoordiging van migranten) zien wij niet in onze gemeente (Sassen, 1991). Hier woont vooral de middenklasse: veel gezinnen met kin-

Plukken stedelijkheid in Vijfhuizen

Zowel ruimte voor grote als kleinere bedrijven

een: “de beschikbaarheid van een betaalbare eengezinswoning met tuin” (Gemeente Haarlemmermeer, 2005 & 2007).

Ook in Haarlemmermeer is het anderhalfverdienermodel het meest populair. De arbeidsparticipatie is hier hoger dan landelijk, maar onze vrouwelijke inwoners werken vaker in kleine parttime banen; een logisch gevolg van de oververtegenwoordiging van gezinnen met kinderen in onze gemeente. Vrouwen met kinderen maken in de Amsterdamse Vinex-wijk IJburg meer arbeidsuren dan in Getsewoud (Lupi et al., 2007). Getsewoudse vrouwen zijn waarschijnlijk meer reistijd kwijt dan hun seksegenoten in IJburg. Hierdoor is het combineren van werk en privé voor Getsewoudse vrouwen iets lastiger. De lagere arbeidsparticipatie – in aantal uren – van Getsewoudse vrouwen kan ook een aanwijzing zijn voor een minder geprononceerde stedelijke leefstijl dan in het Amsterdamse IJburg.

De keuze voor een eengezinswoning met een tuin – verder van de grote stad en van het werk – kan duiden op een ietwat traditionele opvatting over de rolverdeling tussen de seksen.

Door de hoge arbeidsparticipatie en de drukte door het gezin resteert voor een deel van de Haarlemmermeesters iets minder tijd voor vrijwilligerswerk en zang / muziek / toneel- en hobbyverenigingen. Toch ligt het aandeel inwoners dat op welke manier dan ook aan vrijwilligerswerk doet nauwelijks onder het landelijk gemiddelde. De verschillen in vrijetijdsbesteding zijn

gerelateerd aan leefstijl en waardepatronen en laten een duidelijke ruimtelijke spreiding zien. In de ‘historische kernen’ is men vaker actief in de vrije tijd dan in ‘nieuwere uitbreidingswijken’.

Verschillen in leefstijl zijn ook in de informele sociale infrastructuur te zien. Op wijkniveau is de informele sociale infrastructuur het sterkst in de ‘historische kernen’, het ‘buitengebied’ en de ‘luke wijken’. Het minst stevig is deze in de ‘Vinex- en groeikernwijken’. Bewoners van de ‘grootschalige nieuwbouwwijken’ hebben duidelijk een ander waardeprofiel dan de bewoners van de ‘historische kernen’. Bewoners van ‘grootschalige nieuwbouwwijken’ tonen zich juist meer individualistisch ingesteld en koesteren minder verwachtingen over mensen in de directe woonomgeving. Sociale contacten in de buurt zijn in de ‘grootschalige wijken’ minder belangrijk voor de woontevredenheid dan in de ‘historische kernen’. Inwoners voelen zich in deze nieuwere en grotere wijken ook minder betrokken bij buurt- en dorpshuizen, wijkraden etc. Bij bewoners van ‘Vinex-wijken’ is de sociale cohesie op buurtniveau weliswaar laag, maar hier is lang niet alles mee gezegd: hun sociale oriëntatie laat zien dat hun netwerken verspreid zijn over een veel groter gebied (zie hoofdstukken trendrapport: sociale cohesie en sociale oriëntatie). Deze mate van mobiliteit geldt vooral voor de (hogere) middenklasse. Een meer individuele leefstijl op wijkniveau en meer banden buiten de wijk indiceren een meer stedelijke leefstijl in deze nieuwste wijken van onze gemeente. De bijna vanzelfsprekend

geworden 'wijkgedachte' gaat voor bepaalde leefstijlgroepen niet meer op. De variatie en spreiding in levensstijlen toont ons – nu vanuit het sociale perspectief – wederom het hybride karakter van Haarlemmermeer.

Atypische economische ontwikkeling en positie

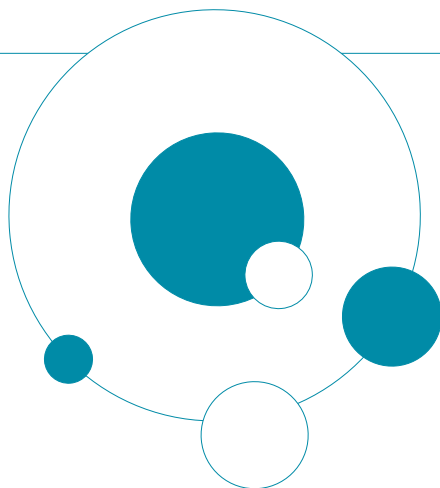
De gemeente Haarlemmermeer heeft het grootste aantal arbeidsplaatsen (afgezet tegen de beroepsbevolking) van heel Nederland. De helft van deze werkgelegenheid is op Schiphol te vinden. De vervoers- en communicatiesector zijn hier dan ook sterk oververtegenwoordigd. Haarlemmermeer heeft hierin een bovenregionale functie (zie publicatie *de Staat van Haarlemmermeer 1: Trendrapport 2008*: hoofdstuk 10, Economie). Een bijzonder economisch kenmerk van Haarlemmermeer is dat de gemeente zowel ruimte biedt aan grote als aan kleinere bedrijven. Denk daarbij aan het onderscheid tussen Schiphol-oost en Spoorzicht. Een ander opvallend economisch kenmerk is de hier nog steeds oververtegenwoordigde agrarische sector. De prominente aanwezigheid van de agrarische sector is herleidbaar tot haar economische ontwikkelingsgeschiedenis: de fase van de industrialisatie hebben we, als droogmakerij, overgeslagen. Des te opvallender dat het economische profiel van Haarlemmermeer een sterk (post)modern stedelijke zijde laat zien, maar ook een flink aantal plattelandskenmerken vertoont. Een sprekend voorbeeld van deze mix verast wandelaars van de orchideeënroute (vanuit het Raadhuis, via de Fruittuinen tot aan Beukenhorst). Aan het eind van de route treft men op de groene veldjes

rondom het bedrijven/kantorenpark orchideeën zo zeldzaam, dat men ze op geen andere plek in Nederland in zulke groten getale en weelderige bloei kan aantreffen. Ongerepte natuur en (post)moderne economie gaan in onze gemeente moeiteloos samen.

2.4 Atypische stedelijkheid vanuit interdisciplinair perspectief

De verschillende mono-disciplinaire benaderingen lijken ons voldoende afwijkende Haarlemmermeerse stedelijkheid te tonen; driemaal zien we het hybride karakter en steeds weer anders belicht. Bij pogingen om het resultaat toe te passen, worden de beperkingen van deze mono-benaderingen echter zichtbaar: de ont-

19

wikkelingsmogelijkheden blijken namelijk eenzijdig. De ruimtelijke benadering biedt de keuze tussen meer of minder verdichting en toe- of afname van functies. Het sociale perspectief toont ons het alternatief van meer import van stedelijke groepen met meer stedelijke leefstijlen en van invoer van zowel de hogere als de lagere sociaaleconomische klassen. Het economisch perspectief vraagt om minder agrarische elementen in de geavanceerde economische structuur en om verdere uitbreiding van de dienstensector. Alle drie de alternatieven leiden uiteindelijk tot die ene duale keuze: of behouden van het bestaande platteland of meer stedelijkheid introduceren.

Wat we al eerder in de verschillende historische definities van stad signaleerden, valt ook op in de mono-disciplinaire benaderingen: ze blijven bevangen door het dualisme 'stad <-> platteland'. Het dualisme wordt niet altijd op dezelfde manier gehanteerd. Soms wordt het behandeld als twee elkaar uitsluitende polen/typen van 'stedelijkheid' (de kenmerken van een stad zijn de contrapolen van die van het platteland (dorp)). Dan weer zijn het twee polen van een glijdende schaal (een gebied of nederzetting kan dan meer landelijk of meer stedelijk zijn, afhankelijk van de plek op de schaal).

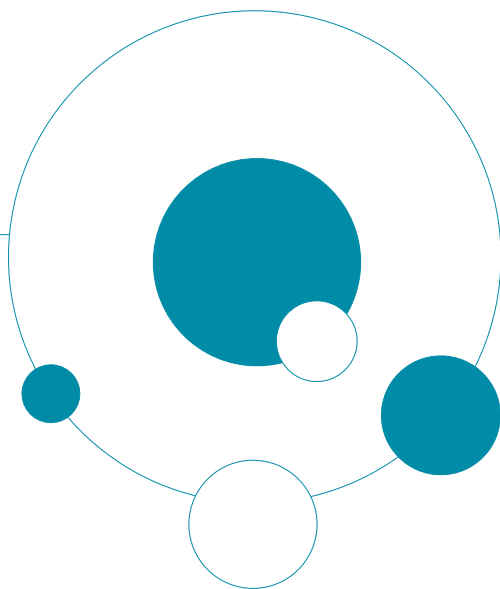
Om atypische mengvormen van landelijkheid en stedelijkheid te typeren is de polaire oppositie stad <-> platteland – hoe dan ook gehanteerd – niet toereikend. In de 20ste en vroeg 21ste eeuw is de moderne stad zo prominent aanwezig dat ze het platteland heeft doordrongen en veranderd. En in de stad vervormde groen plattelandsheid tot park en plantsoen. De hybride vormen van stedelijkheid en landelijkheid die daarmee ontstonden, laten zien hoezeer dit dualisme als analysehulpmiddel door de tijd is ingehaald.

Wanneer we in plaats vanuit het mono-perspectief van verschillende disciplines kijken naar raakvlakken in hun benaderingen ontstaan wél mogelijkheden om het oude traditionele stad <-> platteland dualisme te doorbreken; nieuwe mengvormen van stedelijkheid worden dan zichtbaar. Een interdisciplinaire benadering maakt bovendien meer ontwikkelingsopties mogelijk.

Bovenstaande benadering vertoont nog een andere beperking, doordat zij in de ontwikkelingsperspectieven verleidt tot al te simpele vooruitgangs- en maakbaarheidsideeën. De ontwikkeling van platteland naar stad is als langetermijnontwikkeling veelal als 'vooruitgang' geduid. Dit betekent allerminst dat het ook op

**Openbare ruimte voor een
specifieke doelgroep (Stellinghof)**

**Rustig wonen met veel privacy:
duidelijke scheiding tussen straat
en voortuin (Toolenburg)**

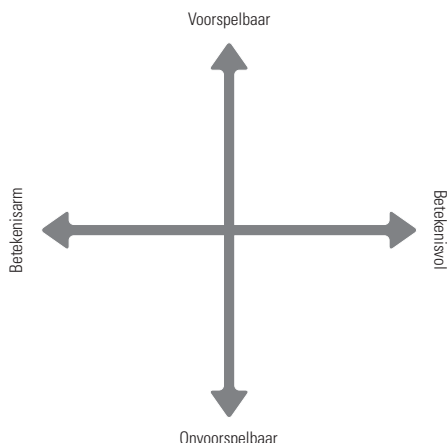
alle plekken vooruitgang heeft opgeleverd. Deze ontwikkeling van de ene naar de andere pool is immers geen lineair proces gebleken, maar kent vele omwegen en diverse verschijningsvormen.

Interdisciplinair model

Om onze gemeente in haar meerlagige en hybride karakter te kunnen vangen, zijn meer dimensies en perspectieven nodig dan de eendimensionale stad <-> platteland contrastering, of de eenzijdige focus van de

afzonderlijke disciplines. In figuur 1 (de stad als interdisciplinair kenmerkencomplex) zagen we – op het raakvlak van de drie disciplines – ‘gebruik en beleving van de openbare ruimte’. Niet louter vierkante meters of oververtegenwoordiging van bepaalde sociaaleconomische groepen of de aanwezigheid van de dienstensector maken vandaag de dag ‘stedelijkheid’. In een tijd waarin stad en platteland elkaar wederzijds zo hebben doordeesemd, lijken de kenmerken van de verschillende disciplines minder adequaat om stedelijkheid te duiden dan de interdisciplinaire kenmerken. In onderstaand model geven we ‘het gebruik en de beleving van de openbare ruimte’ langs twee dimensies weer. Op de ene as zetten we af: (on)voorspelbaarheid in waarneming en gedrag in de openbare ruimte. Op de andere as plaatsen we de mate waarin die openbare ruimte als betekenisvol kan worden ervaren. Met (on)voorspelbaarheid doelen we de op onverwachte, ongeplande, toevallige, vluchtige, vaak anonieme gedragingen van bewoners en passanten in het openbare leven.

Figuur 2 • Typen stedelijkheid herleid uit het gebruik en de beleving van de openbare ruimte

(On)voorspelbaarheid in de openbare ruimte (verticale as)

De mate van (on)voorspelbaarheid in de openbare ruimte varieert met het type stadsheid. Hoe meer inwoners in een stad met verschillende achtergronden, opleidingsniveaus, waardepatronen, gebruiken en religies, hoe minder voorspelbaar het gebruik en de beleving van die openbare ruimte. Maar ook vormgeving,

functiemenging en mate van verdichting beïnvloeden de (on)voorspelbaarheid ervan. Daarnaast gaat onvoorspelbaarheid samen met het bestaan van 'rafelranden' zoals onaangepaste / niet-geïntegreerde bewoners (Boomkens, 1999). Mensen hebben vaak een soort haat-liefdeverhouding met onvoorspelbare rafelranden: men associeert ze vaak met verandering, dynamiek en creativiteit, terwijl men ze ook beschouwt als bron van sociale spanningen en onveilige situaties.

Betekenisvolle/arme openbare ruimte (horizontale as)

Naast een ruimte met bepaalde afmetingen kan je de openbare ruimte ook als 'betekenisvol' ervaren. Naarmate een openbare ruimte meer mogelijkheden biedt en uitnodigt om er te verblijven – door bankjes, kinderspeelplek, hangplek of terras – wordt de kans ook groter dat men er betekenisvolle ervaringen opdoet en anderen tegenkomt, meer dan als passanten. Dat men de openbare ruimte in de grote stad anders ervaart

dan in een kleine stad of dorp heeft ook van doen met de aard van de menselijke interactie. Het contact blijft in de stad veelal vluchtig en oppervlakkiger, maar trekt mensen ook aan. Zij zoeken de grote stad niet alleen op vanwege de grootstedelijke voorzieningen, maar ook om door straten te slenteren, op een terras te genieten van de zon en passanten te bekijken. Het tegenkomen van mensen in de stad krijgt hierdoor een onvoorspelbaar karakter.

Door deze dimensies in twee assen tegenover elkaar te plaatsen, ontstaan vier kwadranten. In elk tref je een variant van type 'stedelijkheid' afhankelijk van 'gebruik en beleving van de openbare ruimte'. De keuze voor de dimensies is niet mono-disciplinair ingegeven, maar vertrekt juist vanuit de verstrengeling van de disciplines. De uiteenlopende manieren waarop mensen de openbare ruimte gebruiken en beleven, laten meer kwalificatievormen van stedelijkheid zien dan het oude dualisme. Zo ontstaan niet twee typering van 'ste-

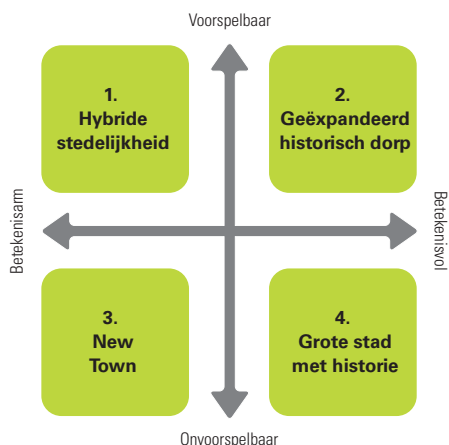

delijkheid' (stad of platteland), maar een viertal. Bovendien stellen de vier vormen van stedelijkheid in het model ons in staat om na te denken over meerdere mogelijke ontwikkelingsrichtingen en dat is relevant voor het hybride Haarlemmermeer.

Het model biedt drie voordelen boven de tot nu toe omschreven benaderingen:

1. Het laat meer dimensies van stedelijkheid zien dan het oude stad-<-> platteland dualisme
2. Het articuleert vier uiteenlopende typen van 'stedelijkheid' (met mengvormen tussen de vier)
3. Het toont meer mogelijke ontwikkelingsrichtingen

Figuur 2 • Typen stedelijkheid herleid uit het gebruik en de beleving van de openbare ruimte

Haarlemmermeer kan in haar huidige staat het best geplaatst worden in het eerste kwadrant van het model. Dit eerste kwadrant toont ons de aard van haar gegroeide 'hybride stedelijkheid': meer stedelijk dan een geëxpandeerd dorp, maar ook nog geen echte New Town. Daarvoor heeft onze gemeente al te veel historie en evenmin is het een stad in de traditionele zin van het woord.

De functionele modernistische opzet van vooral Hoofddorp, maar ook van Nieuw-Vennep, die vanuit praktisch oogpunt handig lijkt, draagt ook bij aan een al te voorspelbare openbare ruimte. Functiemenging, zoals in oude stadscentra, bestaat er nauwelijks. Bovendien hebben Hoofddorp en Nieuw-Vennep – in tegenstelling tot oude binnensteden – geen centrum met smalle straatjes en pleintjes die weliswaar onpraktisch zijn voor het huidige verkeer, maar wel sfeerverhogend werken.

In Haarlemmermeer is de voorspelbaarheid van de openbare ruimte groot en kent twee uitersten. In de randdorpen kent men elkaar, je ziet elkaar frequent, men herkent je gezicht, en men noemt je bij de achternaam op straat. In de 'grootschalige wijken' van Haarlemmermeer heeft de voorspelbaarheid echter een andere aard. Door functiescheiding wordt het 'wonen' gescheiden gehouden van andere kanten van het alledaagse bestaan. Bewoners kunnen dit heel rustige, bijna anonieme wonen in Haarlemmermeer wel waarderen, maar missen toch ook de herkenning en levendigheid in de woonomgeving. Sommige groepen (zoals jongeren) ervaren dit gebrek aan levendigheid als een nog dringender probleem.

**Verboden in
openbare ruimte
(Wandelbos)**

VERBODEN IN 'T WANDELBOSS:

- Bloemen plukken
- Afval laten slingeren
- Fietsen
- Honden los laten lopen
- Wildplassen
- Overnachten
- Kamperen

25

Het aanpassen van de vormgeving van de openbare ruimte aan de leefstijlen van inwoners (of het ontbreken ervan) beïnvloedt de mate waarin deze ruimte betekenis krijgt toebedeeld en als zodanig beleefd wordt. De doorsnijdingen van wijken door drukke doorgaande wegen maken het bijvoorbeeld schier onmogelijk om de openbare ruimte tussen wijken als ontmoetingsruimte te gebruiken. Er is geen plein of plantsoen die de wijkbewoners uitnodigt om elkaars wijk te verkennen, een praatje te maken of met elkaar iets te gaan doen.

Maar ook een eenzijdige bevolkingsamenstelling in een gebied kan tot eenvormige behoeften en navenante aankleding van de openbare ruimte leiden. Pleinen die alleen voor kleine kinderen interessant zijn door aanwezigheid van wipkippen, weren onbedoeld jongeren die met elkaar een potje willen voetballen. Deze eenzijdige invulling van een pleintje maakt deze openbare ruimte minder openbaar en een beetje 'eigendom' van slechts één groep; andere groepen kunnen niet aan hun trekken komen of worden zelfs als overlastgevend ervaren. Te veel restricties in de openbare ruimte – door eenzijdige inrichting, aankleding en geboden/verboden – maken deze minder aantrekkelijk en belemmeren de mogelijkheid om die ruimte als urbaan te ervaren.

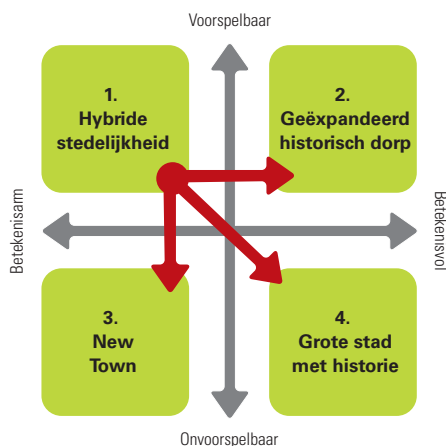
Mogelijke ontwikkelingsrichtingen vanuit de vier kwadranten

De vier kwadranten laten meer ontwikkelingsmogelijkheden zien dan de glijdende schaal van het stad <-> platteland dualisme deed. Dit dualisme biedt immers slechts twee opties: terug gaan naar de oorsprong:

het platteland, of voorwaarts: op naar de grote stad. Onderstaand model laat zien dat er meer variaties mogelijk zijn binnen het onomkeerbare proces van verstedelijking waarin we ons bevinden.

- Als we op de horizontale as van het tweede naar het eerste kwadrant gaan (van 'betekenisvol' naar 'betekenisarm'), krijgen we de ontwikkeling van Haarlemmermeer in de afgelopen kwart eeuw voor ogen: wij hebben ons immers ontwikkeld van een plattelands-gemeente naar een 'dubbelstad' met dorpsranden.
- Op de verticale as – van het eerste naar het derde kwadrant (van voorspelbaar naar onvoorspelbaar) – toont het model een mogelijk toekomstscenario: bij verdere verstedelijking, zonder aandacht voor diver-

Figuur 2 • Typen stedelijkheid herleid uit het gebruik en de beleving van de openbare ruimte

**Belangrijk historisch
element van
Haarlemmermeer
(Cruquius)**

siteit en kwaliteit van openbare ruimte kan Haarlemmermeer een 'eenduidige' New Town worden.

- De ontwikkeling van het eerste naar het tweede kwadrant zou een terugkeer betekenen naar haar historisch ontstaan en naar haar oorspronkelijke karakteristiek als plattelandsgemeente in de drukke Randstad.
- De beweging van het eerste naar het vierde kwadrant lijkt een aantrekkelijke ontwikkelingsoptie, maar blijft binnen grenzen: Haarlemmermeer kan moeilijk een tweede Amsterdam en evenmin een tweede Haarlem worden.

2.5 Haarlemmermeer: een scala aan vormen van stedelijkheid

Haarlemmermeer wordt vaak getypeerd als 'New Town'. De gemeente karakteriseren als eenheid is voor zo'n complexe verstrengeling van dorps- en stedelijkheid echter te simpel. De verschillende mengvormen zijn tot minstens drie vormen van stadsheid te herleiden: de meest recent vormgegeven wijken met uitgesproken stedelijke leefstijlen, de meer met het verleden verbonden kleinschalige kernen en wijken, en de relatief geïsoleerde mini-'global city' Schiphol (ook wel genoemd: stad zonder inwoners).

Een evenwichtige en aantrekkelijke ontwikkeling van Haarlemmermeer zou met onderkenning van de dub-

bele aanloopgeschiedenis – 'relatieve ontдорping' en 'halfslachtige verstedelijking' – kunnen leiden tot een nieuwe experimentele vorm van stedelijkheid. Met een evenwichtige en kleurrijke ontwikkeling doelen we op subtiel balans houden tussen drie overige elementen uit het model: 'superdorp', 'New Town' of 'traditionele grote stad'. Deze harmonisering kunnen we opzoeken door extra accenten te leggen op 'onvoorspelbaarheid' en door toenemende variatie in betekenisvolle openbare ruimten. Het koesteren van deze (drie typen in één) 'stedelijkheid' zou het volgende kunnen inhouden, wel ruimte voor groei, maar dan wel met:

- behoud van het historisch karakter
- sterker accentueren van wat we aan geschiedenis hebben;
- stedelijke leefstijl(en) omarmen, mits ingepast in een levendiger en gevarieerdere openbare ruimte;
- rekening houden met uiteenlopende typen stedelijkheid, met oog voor passende openbare ruimte(n)
- waar mogelijk overgangszones creëren (in Hoofddorp en Nieuw-Vennep) bij nu abrupte wijk- en buurtovergangen

Suggesties voor een evenwichtige ontwikkeling van een kleurrijke stedelijkheid

Haarlemmermeer zou tot een nog aantrekkelijkere gemeente kunnen uitgroeien door meer kleuren met elkaar te mengen. Een aantrekkelijke ontwikkelingsoptie lijkt – in modeltermen: die van het eerste naar het vierde kwadrant – het bevorderen van een uitdagender en prikkelender, minder voorspelbare openbare ruimte: huis noch straat, zichtlijnen, uitkijkposten, niveaoverschillen of water/landcombinaties. Dit samen met meer betekenisvolle plekken, waar mensen zich mee kunnen identificeren en zich thuis gaan voelen. Hiertoe bieden de meer traditionele kernkwaliteiten van Haarlemmermeer – waaronder haar eigen polderhistorie – een goed vertrekpunt. Het kiezen voor nieuwe experimentele mengvormen van stedelijkheid kan de eigen identiteit, het kleurenrijkdom en de diversiteit van de gemeente juist versterken. Haarlemmermeerse ‘stedelijkheid’ wilt aan kleur wanneer we niet louter blind kiezen voor de meest voor de hand liggende opties zoals:

- verdichten, hoogbouw, of wonen boven winkels
- aantrekken van vooral één sociaaleconomische klasse: of enkel de hoogste of enkel de laagste

Kleurenrijkdom behouden en bevorderen vanuit het potentieel van de poldermorfologie is een echte uitdaging. De bestaande mix aan leefstijlen en achtergrond van mensen vormt een goed uitgangspunt voor aantrekkelijke, nieuwe stedelijke vormen, die voorbij het stad <-> platteland dualisme reiken.

In recente stadsliteratuur springen de ambivalentie en het dubbelzinnige karakter – oneerbiedig gezegd: de schizofrenie – van de moderne stedeling markant naar

voren. Men uit wensen voor hoogwaardige voorzieningen, recreatiemogelijkheden en vertier als in de grote stad, maar tegelijkertijd begeert men ook groen en ruimte als op het platteland en in een dorp. Het combineren van al deze woonwensen voor een diversiteit aan mensen en daarbij horende leefstijlen vormt een uitdaging én mogelijkheid om nieuwe woonconcepten te ontwikkelen: alternatieven, passend bij atypische stedelijkheid. In meer traditionele, succesvolle steden weet men dat ‘het nieuwe’ slechts aantrekkelijk is als men voor het oude daarbinnen plaats inruimt. Denken over nieuwe vormen van stedelijkheid in Haarlemmermeer kan heel goed samen gaan met behoud van kenmerkende historische kwaliteiten. Het is niet eenvoudig om een dergelijke ontwikkeling in te zetten. Het toelaten van verschillen en diversiteit vergt beleid om spanningen in evenwicht te brengen en te behouden.

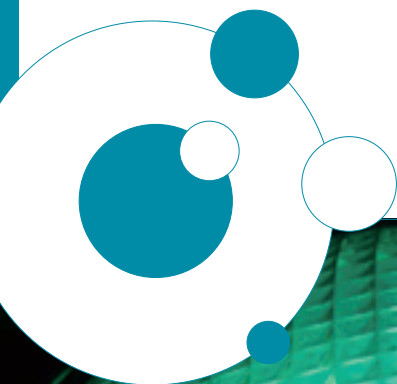
De Fruittuinen: een betekenisvolle plek?

Resumé, signalen en uitzicht

28

- <Stad versus dorp> en <stad tegenover platteland> zijn tegenstellingen, die de osmose van 'stadsheid' én 'kleinschalig wonen' zoals die in Haarlemmermeer en elders in het 21ste-eeuwse Nederland vorm heeft gekregen, niet meer adequaat kunnen duiden. Dit 19e-eeuwse dualistische paradigma domineert evenwel nog steeds gangbare benaderingen van stad en stedelijkheid.
- Ambivalente termen zoals 'hybride', 'atypisch', 'ambigu', 'ongewone verstrengeling' 'mengvormen van stads- en dorpsheid' zijn het meest geëigend ter karakterisering van de metamorfose van onze gemeente. Ooit ontstaan als droogmakerij met een agrarisch doel; nu onderweg naar nieuwe vormen van postmoderne urbaniteit.
- Bij de bewoners van Haarlemmermeer zijn drie mentaliteiten aan te treffen t.a.v. hun woonplaats: premodern, modern, en postmodern. Een premoderne attitude bij inwoners van de kleine randkernen, met hun vaak generatielange woongeschiedenis. Modernere leefstijlen bij bewoners, voor wie – reactief tegenover overvolle steden elders – de 'ruimte en rust' een belangrijk woonmotief is. Postmodern bij recente vestigers, die de vroegere samenhang

wonen <-> werken – door toegenomen (auto-)mobiliteit – hebben verruild voor het vertoeven op de grens van wat ooit dorp en stad was. Zij weten de voordelen van traditie en moderniteit moeiteloos tot een postmoderne leefstijl te smeden.

- Het brede scala aan tijdsbesteding van individuen en huishoudens in onze gemeente leidt tot complexe gedrags- en verplaatsingspatronen. De uiteenlopende leefstijlen, woonwensen, binding met de eigen wijk, sociaalruimtelijke oriëntaties en mobiliteitspatronen van deze diverse groepen inwoners versterken en bepalen steeds meer het hybride karakter van onze eigen stedelijkheid.
- De participatiegraad van Haarlemmermeeders wijkt niet af van het landelijke patroon. Wel kent onze gemeente een hoge arbeidsparticipatie. De (landelijke) opmars van het anderhalfverdiener-model is ook in Haarlemmermeer waar te nemen. Het zijn voornamelijk de mannen die een voltijdbaan hebben en de vrouwen die hun betaalde werkzaamheden combineren met gezinstaken.
- De gemeente Haarlemmermeer heeft een sterke economische positie. Zij vertoont trekken van wat in een (post)moderne economie wel een netwerksamenleving wordt genoemd. Haar economie functioneert op uiteenlopende schaalniveaus: globaal/internationaal, nationaal, regionaal en lokaal.
- In onze gemeente zijn de arbeidsparticipatie en het welvaartsniveau opvallend hoog. Maar succes kent ook keerzijden. In onze welvarende gemeente wonen, naast de succesgroepen, ook mensen die om uiteenlopende redenen, moeite hebben om aan het sociale verkeer deel te nemen.
- De atypische kenmerken van Haarlemmermeer – haar ongewone ruimtelijke en economische structuur en het huidige verschil in leefstijlen binnen de gemeente – nodigen uit tot innoverende ideeën over mogelijke bestuurswijzen en – stijlen en daarbij passende vormen van politieke en maatschappelijke participatie.
- Het grote groenoppervlak en de hoge welvaart zijn twee atypische kenmerken van onze stedelijkheid; zij laten zien dat 'hybride' vooral ook krachtig en innoverend kan betekenen.
- Planmatigheid en de daarmee gepaard gaande voorspelbaarheid kenmerken onze gemeente al vanaf haar ontstaan. Het droogleggen van het Haarlemmermeer, de uitleg van een lokaal, provinciaal en later nationaal weggennet, het gemeentelijk structuurplan / 1964-65: het zijn allemaal voorbeelden van planning die een zware stempel hebben gedrukt op de huidige gedaante.

- Maar ook het planmatig ontwerp wordt soms ingehaald door onverwachte gebeurtenissen. Het niet doorgaan van het voornemen tot verplaatsing van het vliegveld aan de overkant van de Ringvaart (tegenover Aalsmeer) naar Leiderdorp, luidde de groei in van Schiphol tot wat nu één van de 'mainports' van Nederland is.
- Geen grote Nederlandse gemeente kent zulk omvangrijk – in wezen extraterritoriaal – gebied binnen haar grenzen. Schiphol is een van de meest ingrijpende kanten van Haarlemmermeers atypische stedelijkheid: mini-global city, economisch knooppunt in een netwerksamenleving en een bestuurlijk ingewikkeld construct van Rijk, provincie, luchthavendirectie en gemeenteraad.
- Ongewoon is ook de stapeling van – lastig tot zware – bestuurlijke opgaven voor de gemeente Haarlemmermeer: de nimmer eindigende waterbeheersing in een diepe polder tegen de achtergrond van de klimaatverandering (water); bovengronds de bewegingen in de publieke ruimte van bewoners, forensen en de dagelijkse congestie van honderdduizenden luchtreizigers en auto's (aarde); en in het luchtruim de overlast aan geluid, het fijnstof en de aanslag op luchtkwaliteit (lucht). Niet alleen de historische lagen, ook die van de elementen beïnvloeden nog steeds ons heden en bieden ons uitdagingen voor de toekomst.
- Het hier geconstrueerde analysemodel (zie paragraaf 2.4), biedt, anders dan het stad <-> platteland-dualisme, meer ontwikkelingsmogelijkheden dan het aloude dilemma "louter vooruitgang" tegenover "nostalgisch terugblikken". De twee dimensies leveren vier kwadranten op, met in elk een onderscheiden type stad/stedelijkheid.
- Het kwadrantenmodel laat voldoende ruimte om uiteenlopende ontwikkelingsrichtingen virtueel in beeld te brengen. Het laat zien waartoe specifieke richtingkeuzes leiden. Eén van die aantrekkelijke ontwikkelingsrichtingen in dit model lijkt de richting van kwadrant één naar vier: een doordachte mengvorm van innovatie en spannende ontstaansgeschiedenis.
- Verstrengeling van meerdere disciplines, het tegen elkaar in spanning zetten van uiteenlopende perspectieven op urbaniteit (paradigma's van stedelijkheid), en onderkenning van de poldermorphologie en – geschiedenis: zij zijn allemaal nodig voor een adequate analyse van een zo complex veranderende gemeente als Haarlemmermeer. Bij dominantie van één enkele wetenschappelijke discipline of bij het ontbreken van interdisciplinaire teamvorming is zulke probleemontvouwning niet goed denkbaar.

Begrippenlijst

Analyse
atypische
stedelijkheid in
Haarlemmermeer

30

Ambigu: dubbelzichtig, meer dan een betekenis hebbend.

Ambivalent: samen komend, met twee verschillende waarden als vertrekpunt.

Construct: een begripsmatig, los van de werkelijkheid opgebouwd denkding, dat toch bruikbaar kan zijn om grote aantallen feiten te ordenen of samen te vatten. Soms als synoniem gebruikt voor model.

Hybride: tweeslachtig, noch helemaal tot de ene bron noch helemaal tot de andere behorend.

Kwadrant: elk van de vier velden, waarin een tweedimensionale ruimte (opgebouwd langs een verticale en een horizontale as met rechte hoeken) verdeeld is.

Model: Een model dient als hulpmiddel om de werkelijkheid te onderzoeken. Het is een geconstrueerde en gereduceerde weergave die werkelijkheid. Het 'werkt' als het wezenlijke aspecten van die werkelijkheid laat zien die daarvoor onzichtbaar waren.

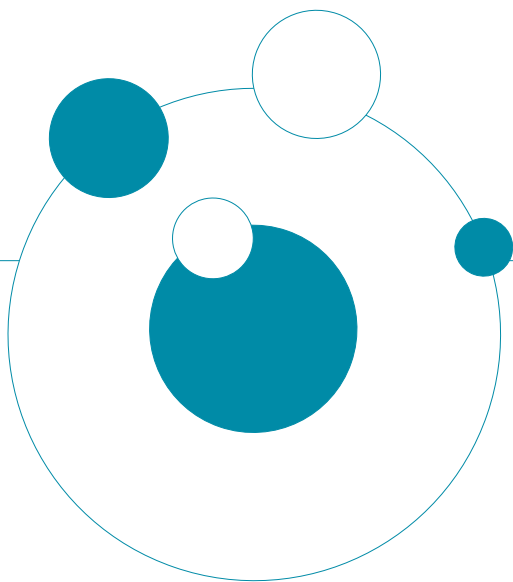
Osmose: de vermenging van twee vloeistoffen door een half-doorlaatbare wand. In overdrachtelijke zin: wederzijdse doordringing van twee verschillenden vormen.

Poldermorfologie: de vorm/structuur van onze gemeente heeft zijn oorsprong in het ontstaan als droogmakerij. Elementen van deze vorm/structuur zijn:

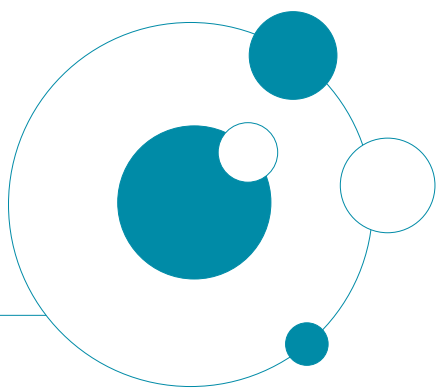
- een ingedijkte ringvaart als centrale wetering
- lokalisering van de drie stoomgemalen binnen de ringvaart
- een rechtlijnig grit van vaarten en dwarssloten, over het gebied gelegd, met slechts een minimum aan wegen

- door tijdelijke onzekerheid over de toedeling van de polder aan zowel Noord- als Zuid-Holland de aanleg van twee centrumdorpen ipv. één (Kruis- en Venniperdorp)
- de vruchtbare kleigrond van het drooggemalen meer bestemde het nieuwe land als akkerbouwgebied; wateroppervlak veranderde in agrarisch landschap
- vestiging van een reeks minidorpen aan de drogere, minder ongezonde binnenranden van een lang drassig blijvend binnengebied
- de geniedijk als verdediging van de vesting Amsterdam

Postmodern: Een leefstijl die zich onderscheidt van traditionele en moderne leefstijlen door de combinatie en variatie van verschillende mentaliteiten en gedragspatronen. Postmodernisme is een in de jaren 1980 opgekomen stroming in de kunsten en de filosofie. Het kenmerkt zich door relativisme en het verenigen van verschillende stromingen, stijlen en denktrants die daarvoor ondenkbaar waren.

Definities van verschillende type steden/stedelijke regio's en het eigen hybride karakter van Haarlemmermeer

Suburb

Deze term komt al voor in de late middeleeuwen en duidt de bebouwing aan direct buiten de stadsmuren. Pas na het verdwijnen van muren en wallen in de late negentiende eeuw krijgt de term de tegenwoordig geldende betekenis: een agglomeratie aan de rand van grote steden, waar de woonfunctie domineert. Voor overige functies blijft men gericht op de nabij gelegen grote stad. In de zeventiende eeuw ontstaat het bijvoeglijke naamwoord suburbaan; daarnaast krijgt het ook de ongunstige betekenis van plek waar ruwe manieren en bekrompen denkbeelden overheersen.

Suburbia

Dit is een term dat al in de late negentiende eeuw voorkomt; Mumford maakt er in 1922 een plek van waar mensen leven zonder de discipline van landelijke beroepen en ook zonder de culturele bronnen die de stad nog steeds bezit.

Agglomeratie

Een term die de 19e-eeuwse Franse sciencefiction auteur Jules Verne introduceerde voor de opeenstapeling van mensen en woningen in een stedelijke context. Begin twintigste eeuw maakt de Franse socialistische voorman Jaurès een opeenstapeling van proletariërs. Na de Tweede Wereldoorlog wordt het een neutrale aanduiding voor de aaneenschakeling van stedelijk gebied aan de rand van grote steden.

Garden city (Tuinstad)

Een geplande nieuwe wijk – meestal aan de rand van de stad – met een duidelijk patroon, en met oog voor de kwaliteit van de leefomgeving; oftewel met veel ruimte en groen. Dit is een van de eerste pogingen om gepland landelijk wonen in de nabijheid van of in de stad zelf te realiseren. De term is geïntroduceerd door Ebenezer Howard (1898 – 1902). De vroegste voorbeelden zijn Brits; daarna werd dit concept snel opgepakt in West-Europa. In Nederland is het concept in Amsterdam, Rotterdam, Enschede en in Leiden toegepast.

New Town

De term ontstaat in Engeland in de 1e Wereldoorlog. Om de woningbouwachterstand in te lopen moesten nieuwe steden worden opgezet. De term staat nu voor een

geplande, nieuwe stad, die in een korte tijd snel groeide. Dit contrasteert met de ontwikkeling van de meeste West-Europese steden die een combinatie zijn van historische en geplande elementen. Duidelijk voorbeeld van een New Town in Nederland is Almere.

Metropolis

De term wordt geïntroduceerd in 1926 door de Duitse filmmaker Fritz Lang. Hij geeft zijn expressionistische film de titel 'Metropolis' en verwijst hiermee naar een stad vol toekomstvisioenen: vliegtuigen zijn het belangrijkste vervoermiddel geworden en de steenrijke bovengronds wonende elite buit de arbeidersmassa onder de grond uit. Een robot ontketent er een sociale opstand. Daarna neutraliseert de term tot grote stad met agglomeraties en meer dan een miljoen inwoners. De term wordt vaak geassocieerd met de stad Parijs.

Exurbia

Het gebied voorbij de suburbia, waar in een landelijke omgeving op een stedelijke manier wordt gewoond met dichtheden die zelden boven de vijf woningen per hectare komen. De term exurbia werd voor het eerst gebruikt door de Amerikaanse Auguste Comte in zijn boek 'The Exurbanites' (1955). Hierin beschrijft hij hoe Amerikanen buiten de stadsgrenzen in een landelijke omgeving gaan wonen en toch verbonden blijven met de stad.

Megalopolis

De term is voor het eerst gebruikt in 1957 door Jean Gottmann om de stedelijke rij aan de oostkust van de VS te duiden. Een aaneengeschakelde rij van stedelijke agglomeraties met minimaal tien miljoen inwoners. De Randstad (incl. de Brabantse stedenrij) zou zo genoemd kunnen worden. Deze term zegt echter niets over de functionele verbanden binnen een gebied.

Urban sprawl

De term is geïntroduceerd door Jane Jacobs in haar boek *The Death and Life of Great American Cities* (1961). De betekenis ervan is: ongecontroleerde verspreiding van stedelijke ontwikkeling in gebieden aan de randen van de stad.

Global Village

McLuhan introduceert de term in 1968 als aanduiding van de omslag die de nieuwe technologische communicatiemiddelen veroorzaken op beleving en gebruik van ruimtelijke afstanden: de wereld is een 'dorp' geworden.

Global city

De term is geïntroduceerd door Sassen in haar boek *The Global City* (1991). Dit is een stad dat een belang-

rijk knooppunt vormt in het wereldwijde economische systeem. Een dergelijke stad zorgt voor de noodzakelijke gespecialiseerde diensten en geavanceerde telecommunicatie die nodig zijn voor internationale transacties. Dit zijn nieuwe 'postindustriële productielocaties'. Voorbeelden die Sassen noemt van dergelijke steden zijn: New York, Londen en Tokyo.

Edge city

De term dateert uit 1991 en is afkomstig van journalist Joel Garreau. Aan de randen van steden ontstaan nieuwe concentraties van tertiaire voorzieningen. De Edge City houdt volgens Garreau een fundamentele verandering in van de stedelijke structuur. De centrumstructuur maakt plaats voor een multi-nodale structuur (niet een knooppunt, maar meerdere).

Stedelijke regio

De term is geïntroduceerd in 2000 door Michael Scott. Een geografisch gebied van subnationale omvang met een minimale vorm van grootstedelijke ontwikkeling met een daaraan verbonden achterland dat als kader dient voor het dagelijkse leven van een bepaalde groep mensen.

Paletstad/stedelijkheid

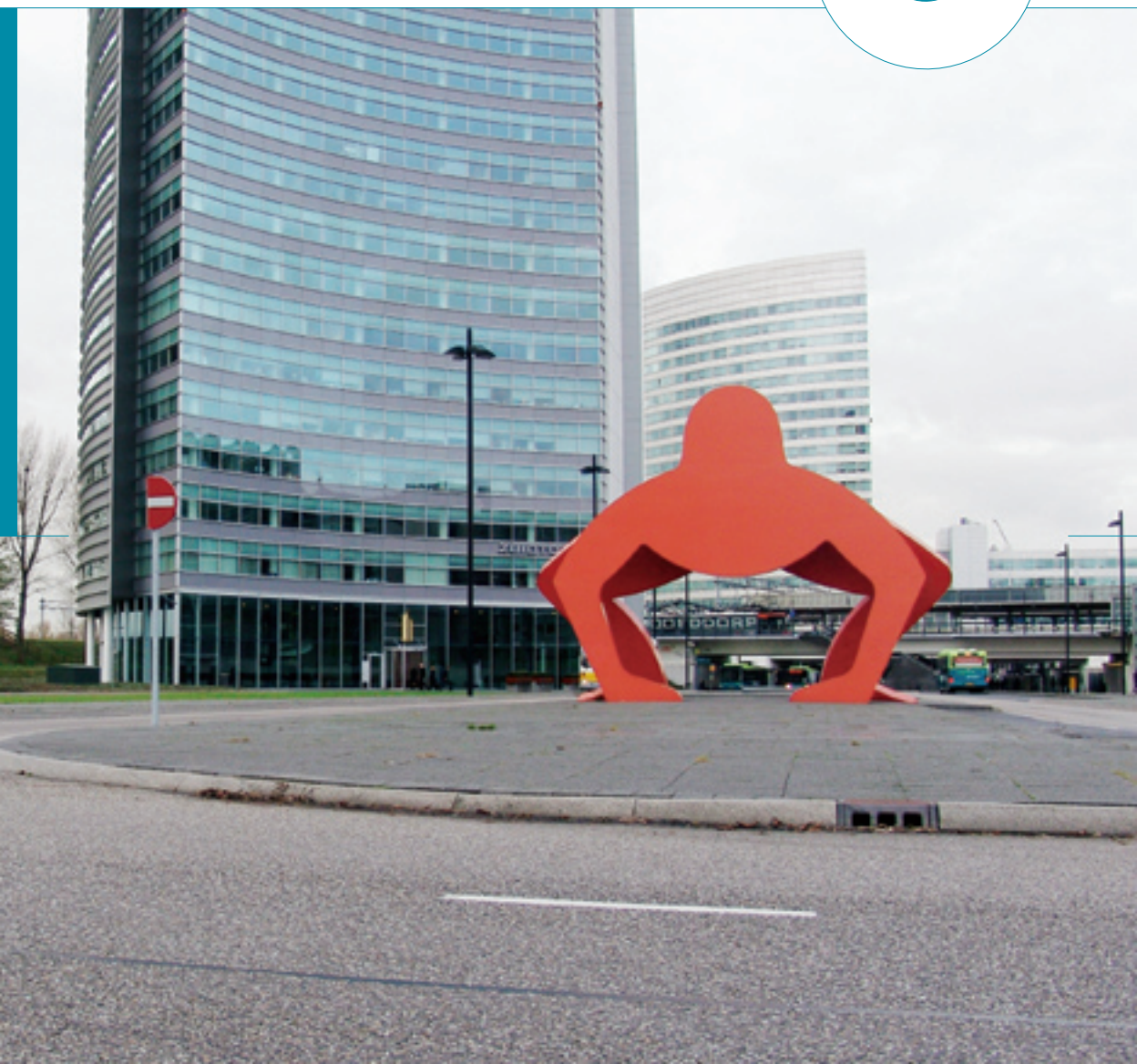
Term voorgesteld als mogelijkheid door Team Onderzoek van de gemeente Haarlemmermeer (2008). Met bovenstaande bestaande termen zijn één of meer kenmerken die Haarlemmermeer eigen zijn te duiden. Toch is geen van bovenstaande begrippen toereikend om onze gemeente adequaat te typeren. In deze publicatie laten we zien dat oorsprong, organische – en later meer geplande – ontwikkelingen onze gemeente een heel eigen karakter hebben gegeven. De diversiteit aan organisch gegroeide en geplande suburbane, Global City en zelfs Edge City vormen sporen ons aan om te zoeken naar nieuwe begrippen en termen. Termen die zich voorbij het stad <-> platteland dualisme bevinden en oog houden voor diversiteit en hybride kenmerken van Haarlemmermeer. Om de bontheid die ons eigen is recht te doen hebben we als onderzoekers de term 'paletstad' als mogelijke nieuwe duiding geïntroduceerd. De nadruk ligt bij dit neologisme niet op stad, maar op palet. Het woord stad in de term 'paletstad' heeft een nieuwe betekenisinhoud gekregen.

Literatuurlijst

Analyse
atypische
stedelijkheid in
Haarlemmermeer

34

- Bakker J.H. (2007). Welkom in Megapolis. Amsterdam: Atlas
- Boomkens, R. (1999). 'Van de grote stad ging een onbestemde dreiging uit': hoe grootstedelijk is Nederland? In: De stad op straat. De openbare ruimte in perspectief. Sociale en Culturele Studies 27. Den Haag: SCP.
- Boersma J.A. (2003). Wonen tussen stad en platteland, problematiek van verstedelijking van een agrarische gemeente, doctoraalscriptie stadsgeografie. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Brouwer, P. (1998). Van stad naar stedelijkheid. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Dieleman, F.M. & Musterd, S. (1999). Voorbij de compacte stad? Assen: Van Gorcum.
- Foucault, M. (1977). Discipline and Punish – The birth of a prison –. New York: Pantheon Books.
- Gemeente Haarlemmermeer. (2005). Kijk op de wijk. Hoofddorp: Team Onderzoek, gemeente Haarlemmermeer.
- Gemeente Haarlemmermeer. (2007). Kijk op de wijk 2. Hoofddorp: Team Onderzoek, gemeente Haarlemmermeer.
- Gemeente Haarlemmermeer. (2008). Wonen in balans: Woonvisie Haarlemmermeer 2008-2011. Hoofddorp: gemeente Haarlemmermeer.
- Heins, S. (2001). Op zoek naar de rurale idylle: Plattelandsbeelden, preferenties en keuzegedrag met betrekking tot rurale woonmilieus. Utrecht: DGVH/NETHUR Partnership.
- Heins, S. (2002). Rurale woonmilieus in stad en land: Plattelandsbeelden, vraag naar en aanbod van rurale woonmilieus. Delft: Uitgeverij Eburon.
- Lefebvre, H. (1991). The production of space. Londen: Sage.
- Lupi T., Stigter de M., Karsten, L., Musterd, S. & Deben, L. (2007). Leven in de buurt. Territoriale binding in drie Vinex-wijken. Amsterdam: NWO/Aksant.
- Ministerie van VROM. (2004). Beter thuis in wonen, kernpublicatie Woning Behoeftte Onderzoek 2002.
- Den Haag: Ministerie van VROM.
- Ministerie van VROM. (2004). Landelijk-dorps wonen: vraag en aanbod. Amsterdam: RIGO Research en Advies B.V.
- Ministerie van VROM. (2008). Randstad in 2040: internationaal sterk en regionaal aantrekkelijk, persbericht 5 augustus 2008. Den Haag: Ministerie van VROM.
- Pinkster, F. & Kempen, van R. (2002). Leefstijlen en woonvoorkeuren. Utrecht: Universiteit Utrecht, Urban and Regional research centre.
- Planbureau voor de Leefomgeving, PBL. (2008). Doorstroming op de woningmarkt, van huur naar koop. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Priemus, H. (2002). Bouw nieuwe dorpen. VROM. NL: Magazine over wonen, ruimte en milieu, jaargang 4 (10). Den Haag: Ministerie van VROM.
- Reijndorp, A. (1996). Levendigheid op afstand: Toolenburg Haarlemmermeer. Rotterdam: Reyndorp BV.
- Reijndorp, A., Kompier, V., Metaal, S., Nio, I. & Truijens, B. (1998). Buitenwijk. Stedelijkheid op afstand. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Ruimtelijke Planbureau, RPB. (2006). De nieuwe stad: stedelijke centra als brandpunten van interactie. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Ruimtelijke Planbureau, RPB. (2007). Een nieuwe stedelijke agenda. Overwegingen voor een toekomstig grootstedenbeleid (GSB). Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Ruimtelijke Planbureau, RPB. (2007). Staat van de ruimte. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Sassen, S. (1991). The Global City. New York, London, Tokyo: Princeton University Press.
- Sociaal en Cultureel Planbureau, SCP. (2001). Ruime kavel of compacte stad? Werkdocument 77. Den Haag: SCP.
- Sociaal en Cultureel Planbureau, SCP. (2007). De sociale staat van Nederland. Werkdocument 77. Den Haag: SCP.
- Sociaal en Cultureel Planbureau, SCP. (2008). Het platteland van alle Nederlanders, hoe Nederlanders het platteland zien en gebruiken. Den Haag: SCP.
- Soja, E.W. (1996). The trialectics of spatiality. In: Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places. Cambridge, MA: Blackwell
- Tönnies, F. (1999). Gemeinschaft und Gesellschaft. In: Modernity, critical concepts. New York: Routledge.
- Vereniging voor ontwikkelaars en bouwondernemers, NVB. (2008). Huizenkopers in profiel, persbericht 7 juli 2008. Den Haag: NVB.

Thematische en strategische publicaties van team Onderzoek

De onderzoeksafdeling van de gemeente Haarlemmermeer publiceert in opdracht van het college van B&W jaarlijks een overzichtsrapport over de gemeente. Om het jaar verschijnt de reeks *Kijk op de Wijk*. In deze periodieke publicatiereeks wordt een overzicht gegeven van de stand van zaken van één onderwerp dat op wijkniveau speelt. Zo was de leefbaarheid in de verschillende wijken en wijktypen van onze gemeente het onderzoeksthema van *Kijk op de Wijk 1* en is in *Kijk op de Wijk 2* de sociale infrastructuur op wijkniveau in beeld gebracht. De reeks *de Staat van Haarlemmermeer*, waarvan dit rapport de eerste is, komen thema's aan bod die juist wijkoverschrijdend zijn. *Kijk op de Wijk* heeft als doel om de diversiteit binnen de gemeente in beeld te brengen; de Staat van Haarlemmermeer beoogt juist een beeld te geven van het eigene van Haarlemmermeer door te kijken naar de verschillen t.o.v. de regio, andere 100.000+ gemeenten en Nederland.

Team Onderzoek**Projectleider**

Isabel Suárez

Projectassistenten

Pieter Vreeburg en Stineke Bogaart

Eindredactie

Isabel Suárez (m.m.v. Marinus Lineman en Stineke Bogaart)

Auteurs:

Inleiding

Isabel Suárez

Paletstad

Isabel Suárez, Michiel Overkamp,
Hans Boersma

Conclusies

Isabel Suárez

Bijlagen

Onderzoeksverantwoording Hans Boersma

Tabellen en figuren: Team Onderzoek / Funcke Communications & Design**Foto's en overig beeldmateriaal:** Stineke Bogaart, Michiel Overkamp,
Pieter Vreeburg en Funcke Communications & Design**Vormgeving:** Funcke Communications & Design**Drukwerk:** Lenoirschuring, Amstelveen**Dit werk is auteursrechtelijk beschermd****Copyright © december 2008 Gemeente Haarlemmermeer**

Het is niet toegestaan (gedeelten van) deze uitgave te verveelvoudigen en / of openbaar te maken door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van team Onderzoek van de gemeente Haarlemmermeer. Overname van gedeelten van de inhoud, mits met bronvermelding, is wel toegestaan.

